

УДК 792 «18»/«19»(477.75)

DOI: 10.30840/2413-7065.3(80).2021.240148

УКРАЇНСЬКЕ ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО В КРИМУ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**Антон БОЖУК**orcid.org/0000-0002-8247-1257

кандидат філологічних наук,

старший науковий співробітник відділу історичних студій НДІУ

Анотація. Дослідження присвячене аналізу стану українського театрального мистецтва на території Кримського півострова у 2-й половині ХІХ – на початку ХХ ст. Навіть у наші часи доводиться спростовувати твердження, що будь-що українське в Криму було відсутнє до середини ХХ ст. чи взагалі до початку 1990-х років. З репортажів у часописах ХІХ – початку ХХ ст., які видавалися на теренах сучасної України, підконтрольних на той час Австро-Угорській та Російській імперіям, а також з архівних джерел можемо отримати дані, які свідчать про те, що у зазначений період мешканці різних регіонів Криму, переважно великих міст, виявляли цікавість до української культури, одним із яскравих виразників якої було театральне мистецтво. Як гастролюючи, так і локальні українські театральні колективи здійснювали в Криму постановки творів відомих драматургів. Традиційно прийнято вважати, що український театр набув популярності в Криму в 1870–1890 рр. завдяки діяльності корифеїв сцени – Марка Кропивницького, Михайла Старицького, братів Тобілевичів та ін. Проте можемо стверджувати, що коріння українського театру на півострові сягає 1840-х років – з появою в Севастополі першого в Криму стаціонарного міського театру, на сцені якого періодично здійснювалися постановки творів українських авторів. Визначним місцем презентації українського театрального мистецтва в Криму був Дворянський театр Сімферополя. Також українські театральні трупи гастролювали у Севастополі, Ялті, Євпаторії, Феодосії, Керчі: з часом у цих містах почали виникати місцеві аматорські та напівпрофесійні колективи, що знайомили публіку зі взірцями української драми, здобуваючи підтримку видатних театральних діячів. У кримській пресі часто публікувалися не лише відгуки на українські театральні постановки у містах півострова, а й рецензії на н'єси, що презентувалися на місцевих сценах. Перед мешканцями Криму здійснювалися постановки абсолютно різних ідейних та художніх рівнів. Здебільшого українські вистави мали в Криму високу популярність і прихильність аудиторії.

Ключові слова: Крим; історія; український театр; українська драматургія; театральне мистецтво; Театр Корифеїв.

UKRAINIAN THEATER IN CRIMEA
IN THE 2ND HALF OF THE 19TH–EARLY 20TH CENTURY**Anton BOZHUK**

Candidate of Philological Sciences,

senior research fellow of the Historical Studies Department of RIUS

Annotation. The study is devoted to the analysis of the state of Ukrainian theatrical art on the territory of the Crimean peninsula in the second half of the 19th – early 20th century. Even in our time, we have to refute the assertion that anything Ukrainian in Crimea was absent until the middle

© Божук А.

of the 20th century or even before the early 1990s. From reports in magazines of the 19th – early 20th centuries, which were published in the territory of modern Ukraine, controlled at that time by the Austro-Hungarian and Russian empires, as well as from archival sources, we can obtain data that indicate that in that period the inhabitants of different regions of Crimea, mostly large cities, showed interest in Ukrainian culture, one of the brightest exponents of which was theatrical art. Both touring and local Ukrainian theater groups led by prominent directors performed theatrical productions of famous playwrights in Crimea. It is traditionally believed that the Ukrainian theater gained popularity in Crimea in the 1870s–90s due to the activities of the luminaries of the stage – Marko Kropyvnytsky, Mykhailo Starytsky, the Tobilevych brothers, etc. However, we can say that the roots of the Ukrainian theater on the peninsula date back to the 1840s – to the appearance in Sevastopol of the first stationary municipal Crimean theater, which periodically staged works by Ukrainian authors. The notable place of presentation of the Ukrainian theatrical art in Crimea was the nobiliary theater of Simferopol. Also, Ukrainian theater troupes toured Sevastopol, Yalta, Yevpatoriia, Feodosiia, Kerch. Over time, local amateur and semi-professional groups began to emerge in these cities, introducing the audience to examples of Ukrainian drama and gaining the support of prominent theatrical figures. The Crimean press often published not only reviews of Ukrainian theatrical productions in the cities of the peninsula, but also reviews of plays presented on local stages not only by the most talented but also by lesser-known artists that performed in front of the inhabitants of Crimea and staged at completely different ideological and artistic levels. For the most part, Ukrainian performances were highly popular in Crimea.

Keywords: Crimea; history; Ukrainian theater; Ukrainian drama; theatrical art; Theatre of Coryphei.

Незважаючи на суспільний запит і вимоги часу, дотепер в українському інформаційному просторі складно відшукати чіткі структуровані дані, що свідчили б про українське життя в усіх аспектах на території Кримського півострова у XIX – на початку XX ст. Досі подекуди можна натрапити на безпідставні твердження, що в Криму «не було нічого українського» або до 1954 р., коли Кримську область було передано зі складу РРФСР до складу УРСР, або взагалі до 1991 р. – часу відновлення незалежності України.

Одним із яскравих виразників української культури у зазначений період було театральне мистецтво. Метою цієї розвідки є презентація у хронологічному порядку зафіксованих у періодичних виданнях фактів, декотрі з яких не є широко відомими, українських театральних постановок у виконанні як гастролуючих, так і локальних труп на

території Криму у 2-й половині XIX – на початку XX ст.

Наявні дані промовисто свідчать, що у XIX – на початку XX ст. українська культура не була ані чужою, ані цілком невідомою для мешканців Кримського півострова. Її найбільш істотним виразником на цій території були постановки творів українських драматургів у виконанні театральних колективів, що мали солідний успіх серед аудиторії, розмаїтої як за етнічним походженням, так і за соціальним станом.

Огляд візців українського драматичного мистецтва, презентованих у Криму у 2-й половині XIX – на початку XX ст., подано у працях В. Галацької, В. Короті-Ковальської, Н. Шкоди та інших дослідників. Дотепер найгрунтовнішими розвідками, присвяченими українському театру на Кримському півострові, є праці професора Таврійського національного університету

ім. В. І. Вернадського П. Киричка, якого ще за життя називали «патріархом українського літературознавства у Криму».

Фактично коріння українського театру в Криму сягає ще 1-ї половини XIX ст. У своїх працях дослідник історії української громади півострова Олекс Нирко згадував збудований у Севастополі у 1842 р. уродженцем Ромен, купцем і антрепренером Данилом Журахівським перший у Криму стаціонарний міський театр, на сцені якого виступала пересувна українсько-російська трупа під керівництвом самого Журахівського, що гастролювала не лише в містах Криму під час Кримської війни, а й у Миколаєві, Одесі, Херсоні, на Кубані та ін. «Найбездоганнішим доказом української приналежності севастопольського театру XIX ст.» Нирко назвав приїзд у 1846 р. до міста актора Михайла Щепкіна, який, на думку автора, «був фундатором сцени українського театру: на театральній сцені Севастополя він зіграв ролі з «Наталки Полтавки» та «Москаля-чарівника», а також «мав вдячного українського глядача та слухача на Чорноморському флоті». Коли Журахівського не стало, український театр у Севастополі був презентований драмгуртком Л. Розумного, по смерті якого у 1898 р. гуртком почав керувати корабельний інженер, майбутній учасник повстання на броненосці «Потьомкін» Олександр Коваленко, що діяв під псевдонімом Журбенко [11]. Під час свого проживання в Ялті (1860–1870) видатний літературний і громадський діяч Степан Руданський підтримував місцеві гуртки художньої самодіяльності, що ставили п'єси українських авторів [12].

Незадовго до трагічної загибелі колишнього викладача факультету

української філології та українознавства Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського Геннадія Михайличенка на медіаресурсі «Крим. Реалії» під псевдонімом Геннадій Борисенко було опубліковано його статтю «Українська мапа Криму: Театр Корифеїв у Сімферополі». Деяко претензійно у цій статті Крим і Сімферополь зокрема було охарактеризовано як «матір Українського Театру Корифеїв», представники якого у XIX ст. стали «першими, хто проклав дорогу до Криму», і першим серед них став Марко Кропивницький. У зимовому сезоні 1876–1877 рр. «батько українського театру» грав у трупі Яковлева, яка орендувала заснований у 1821 р. Сімферопольський дворянський театр (теперішній Кримський академічний російський театр ім. Максима Горького): саме на його сцені Кропивницький дебютував у ролі городничого у п'єсі Миколи Гоголя «Ревізор». Таким чином, за твердженням автора, в Криму почалося визнання українського театрального мистецтва владою Російської імперії [3].

У працях П. Киричка з посиланнями на автобіографічні довідки Кропивницького зазначається, що під час зимового сезону 1876–1877 рр. артист служив у Сімферополі у трупі Л. Яковлева. Також у Криму він продовжив писати як оригінальні твори, так і переклади: зокрема, під час російсько-турецького військового конфлікту 1877–1878 рр. він переклав драму російського письменника М. Чернишова «Испорченная жизнь» під назвою «Поламане життя» та написав оригінальне віршоване оповідання «Турецька війна з слов'янами». У лютому 1877 р. Кропивницький виїхав з Криму та вступив до іншої російської трупи; загалом у російських трупах він працював

понад 10 років, зігравши за цей час понад 500 ролей. 1876–1881 рр. у своєму житті він називав «застійними».

З 19 квітня по 20 травня 1886 р. у дворянському театрі Сімферополя вперше гастролювала трупа М. Старицького, до складу якої входили Боярська, Манько, Грицай, Касіненко, Вірина, Жаркова, Волкова, Маньковська, Кирнос, Ніколаєв-Білокінь та ін. За цей час були поставлені «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Невольник» Т. Шевченка в обробці М. Кропивницького, «За двома зайцями» М. Старицького та ін. Незважаючи на прихильне ставлення критики, грошові збори були мізерними, тож трупа була змушена виїхати до Севастополя, де розпочала гастролі 25 травня п'єсою російського драматурга О. Трофимова (справжнє прізвище – Іванов) «На пісках» та оперетою В. Александрова «За Неман іду». На початку вересня 1886 р. під час поїздки до Криму на лікування М. Кропивницький на запрошення М. Старицького долучився до його трупи: майстри української сцени спільно склали репертуар виключно з художньо довершених творів кращих письменників. Через незадовільний стан здоров'я Кропивницький «з гріхом пополам» відіграв у Севастополі ролі в постановках «Наталка Полтавка», «Глитай, або ж Павук», «Запорожець за Дунаєм», «Доки сонце зійде, роса очі виїсть» і «Чорноморці», після чого «у гарячці і в маренні» вирушив до Ялти. Кримська преса (зокрема «Севастопольский листок») зафіксувала повідомлення лише про 3 виступи Кропивницького у трупі Старицького, відзначивши аншлаги. Крім згаданих п'єс, було поставлено водевіль

М. Старицького «Як ковбаса та чарка, то минеться сварка», а також «якийсь російський водевіль «Сама раба бьет, коли не чисто жнет», імовірно, авторства російського театрального діяча І. Зазуліна (справжнє прізвище – Зозуля), уродженця Чернігівщини.

З 26 жовтня до кінця грудня 1889 р. М. Кропивницький зі своєю трупою, до складу якої входило багато відомих на той час українських артистів, гастролював у дворянському театрі в Сімферополі. Було враховано той факт, що в Криму пропагувалися «безідейні та низькопробні опереткові твори, розраховані на виклик дешевого сміху», а місцеві артисти «захоплювалися натуралістичною, а почасти і вульгарно шаржованою грою». До гастрольного репертуару були включені такі постановки: «Доки сонце зійде, роса очі виїсть» і «Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького, «Невольник» Т. Шевченка в обробці М. Кропивницького, «За двома зайцями» та «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці» М. Старицького, «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемівського, «Чорноморці» Я. Кухаренка, «Гаркуша» О. Стороженка, «Вуси» О. Стороженка в обробці М. Кропивницького, «Під Івана Купала» О. Шабельської та ін.; загалом були поставлені десятки спектаклів. Також актори трупи Кропивницького декламували перед мешканцями Криму твори українських письменників (зокрема «Думи» Т. Шевченка). Ці гастролі були затьмарені похороном артистки трупи Ніни Базарової, що 30 листопада 1889 р. отруїлася через невзаємну закоханість в одного з артистів. У липні 1891 р. Кропивницький зі своєю трупою вкотре прибув до

Криму, розпочавши гастролі в Керчі, де були поставлені «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Зайдиголова», «По ревізії» та «Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького, «Невольник» Т. Шевченка в обробці М. Кропивницького, «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського. У Сімферополі, крім названих постановок, із великим успіхом йшла також комедія «Чмир» М. Кропивницького. Виступи трупи завершилися в Ялті у вересні «Наталкою Полтавкою», «За двома зайцями» та «Невольником». Востаннє Кропивницький прибув зі своєю трупю до Криму у 1896 р., гастролуючи переважно у Севастополі з 15 вересня до 13 жовтня; репертуар був істотно оновлений, спектаклі йшли майже щоденно. «Кожна вистава йшла при переповненому залі, а вихід на сцену відомих артистів і зокрема М. Кропивницького завжди супроводжувався громовими оплесками», – відзначав П. Киричок [6].

Протягом 1888–1890 рр. видання «Крымский вестник» публікувало рецензії на українські п'єси, що презентувалися у сімферопольському театрі, а також дані про їхніх авторів і виконавців. Так, у № 189 за 1888 р. під криптонімом «Г-чъ Мих.» опубліковано статтю про трупу Кропивницького «Малорусская труппа и ея представители», у №№ 236–237 за 1889 р. – нотатку «Малорусская труппа М. Кропивницкаго в г. Симферополе» (матеріал «Малорусская труппа М. Кропивницкаго» вийшов того ж року в № 21 часопису «Крым»), у №№ 250–251 (грудень того ж року) під криптонімом «А-инъ Л.Я.» було опубліковано короткий історико-критичний огляд «Малорусский театр», у якому викладено біографію М. Кропивницького, історію згуртування української трупи та огляд

п'єс М. Кропивницького, М. Старицького та І. Карпенка-Карого. У 1890 р. в рубриці «Малорусские спектакли в Симферопольском театре» у №15 під криптонімом «А. А-чъ» було надруковано статтю «Представления малороссовъ. Три новыя пьесы» з оглядом оперети М. Старицького за творами М. Гоголя «Утоплена», драми М. Старицького та Б. Безбрежного (В. Потапенка) «За друга (Василь і Галя)» та драми Л. Манька «Нещасне кохання», у № 23 вийшла рецензія на драму Ю. Касіненка і Д. Мансфельда «Не судилось» і на твори М. Старицького «Не так склалося», «Юрко Довбиш» і «Різдвяна ніч», у № 82 з нагоди бенефісу М. Старицького вийшли рецензії на його твори «Не так склалося» і «Не судилось», у № 84 – на п'єсу «Крути, та не перекручуй», в № 85 – на оперету «Утоплена» (рецензія на неї також вийшла у № 85 за 1891 р.). У № 15 за 1890 р. вийшла несхвальна рецензія на слабкий сценічний твір Л. Манька «Нещасне кохання»; автор відреагував на рецензію листом до «Симферопольской газеты» (№ 10), на який рецензент «Крымского вестника» дав відповідь у № 21. У 1904 р. «Крымский вестник» знов опублікував рецензію на п'єсу М. Старицького «Крути, та не перекручуй» (№ 84) [8].

В осінньо-зимовий сезон 1888–1889 рр. у Севастополі та Ялті (за припущеннями – також у Сімферополі) гастролувала трупа М. Садовського [7]. З 25 грудня 1889 р. по 29 січня 1890 р. в Сімферополі гастролувала трупа М. Старицького; за цей час ставилися «За Неман іду» В. Александрова, «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці», «За двома зайцями», «За друга» та «Юрко Довбуш» М. Старицького, опери «Утоплена» і «Різдвяна ніч» (лібрето М. Старицького,

музика М. Лисенка) та ін. У березні – квітні 1890 р. трупа, артисти якої значно підвищили та вдосконалили свою майстерність, гастролювала у Севастополі: гастролі відкривалися спектаклем М. Кропивницького «Дай серцю волю, заведе в неволю», також ставилися «Нещасне кохання» Л. Манька, «Не так склалося, як жадалося» і «Крути, та не перекручуй» М. Старицького, «Світова річ» Олени Пчілки та опера «Утоплена» [6]. На початку червня 1890 р. у Сімферополі зі своєю трупю, до якої входив І. Карпенко-Карий, гастролював П. Саксаганський: першою виставою стала драма Карпенка-Карого «Безталанна», також ставилися «Мартин Боруля» і «Сто тисяч» цього ж автора та «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського. З Сімферополя трупа Саксаганського переїхала до Керчі, де виступала протягом місяця. Восени 1897 р. в Ялті відбулися гастролі трупи М. Садовського, в складі якої Марія Заньковецька виступала у п'єсах «Ой не ходи, Грицю» і «Циганка Аза» М. Старицького та в опері «Наталка Полтавка» М. Лисенка; тоді ж трупа гастролювала у Севастополі, однак відомості про ці виступи практично не збереглися [7]. У 1898 р. Садовський і Заньковецька знову відвідали Ялту, але вже у складі різних труп. Принагідно слід зазначити, що Заньковецька допомагала у творчому становленні кримським, зокрема ялтинським, акторам-любителям [19, с. 97]. На початку весни 1898 р. Леся Українка писала з Ялти до матері: «Був тут на масницю Садовський, та велось йому погано, інакше і бути не могло, бо в трупі, окрім його самого, артистів нема, а єсть партачі. Ставили вони все ветош («Сватання на Гончарівці», «Наталку» і т. і.), надіючись, що Ялта

все одно «новини не вида́ла». Найбільшим clou (французькою «цвях». – А. Б.) репертуару був «Никандр Безщасний» («роль Никандра исполнял автор»), хтіла я піти подивитись на сю безщасну п'єсу, та не могла, бо на той час була слаба, врешті тим не багато втерляла» [10, с. 22–25]. Незабаром уже в іншому листі вона розповіла матері про своє спілкування з керівником трупи М. Старицького І. Руденком («Найдою») в Ялті: «Трупа їх звичайна, без жадних «нових начал», так принаймні мені здається. Оце в неділю ставитимуть «Лимерівну», хотілось би мені піти, та не знаю, як випадє» [10, с. 42–44].

У № 55 від 10.03.1899 р. «Крымский курьер» повідомив, що на жовтень ялтинський театр був законтракований «малоросійським» товариством під управлінням М. Садовського та П. Саксаганського. З 3 жовтня по 3 листопада (ймовірно, за старим стилем) трупа дала такі вистави: «Безталанна», «Богдан Хмельницький», «Бондарівна», «Вій», «Гріх і покаєння», «Запорожці», «Згуба», «Зимовий вечір», «Катерина», «Крути, та не перекручуй», «Лиха іскра», «Мартин Боруля», «Наталка Полтавка», «Нещасне кохання», «Ніч під Івана Купала», «Паливода», «Понад Дніпром», «Розумний і дурень», «Сватання на Гончарівці», «Сорочинський ярмарок», «Сто тисяч», «Циганка Аза», «Чорноморці», «Чумакки». У № 242 «Крымского курьера» за 1899 р. писалося: «Одним з кращих авторів української (в оригіналі – «малорусской». – А. Б.) драми справедливо вважаємо п. Карпенка-Карого. Шановний автор – глибокий знавець українського побуту, і його побутові картини народного життя, крім правдивості, дуже типові й художні. До найбільш вдалих

п'єс у цьому сенсі належать «Чумаки». У працях П. Киричка зазначалося, що брати Тобілевичі – Іван Карпенко-Карий, Микола Садовський та Панас Саксаганський – гастролювали зі своєю трупю з 5 вересня до 1 жовтня 1899 р. в Севастополі, з 4 листопада – в Ялті. Крім згаданих вище п'єс, ставилися «Бурлаки» Івана Карпенка-Карого, який фактично був наставником трупи, добирав і шліфував репертуар, займався режисурою, розподіляв ролі між артистами. В Ялті за актором і драматургом було встановлено таємний нагляд поліції [6].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в Ялті побували понад 10 українських труп, тож у місцевій пресі звичними були рецензії на їхні вистави, що мали незмінний успіх у глядачів. Прикметно, що місцеві аматори активно використовували в своєму репертуарі п'єси І. Карпенка-Карого – особливо «Товариство малоруських акторів» (1905–1918), режисером якого став П. Націлевич: його учасникам надавалася сцена Дому народного зібрання, а також відповідні приміщення в Алупці та Гурзуфі. Перший виступ цього колективу відбувся на сцені народного дому в Кореїзі 26 червня 1905 р., коли давалася вистава М. Кропивницького «Дай серцю волю, заведе в неволю». Протягом року гурток поставив «Наталку Полтавку», «Сватання на Гончарівці», одноактний водевіль А. Велисовського «Бувальщина, або На чужий коровай очей не поривай» та інші твори. Також варто відзначити діяльність «Ялтинського товариства малоросійських акторів-любителів» (1909) під керівництвом І. Панька та М. Альбіковського [53, с. 84–85].

Наприкінці 1900 р. під час поминок у Сімферополі за померлим українським

письменником О. Кониським обговорювалося питання оживлення українського руху на місцевому рівні. Присутні домовилися організувати «Український кружок аматорів сценічної штуки», котрий за сприяння міського «комітета попечительства о народній трезвості» влаштував би народні вистави. Після кількох нарад у міській думі «Кружок» дійшов порозуміння з зазначеним комітетом, який зобов'язався безкоштовно надавати театральне приміщення, костюми, реквізити, а також оплачувати друк афіш і програм; усі видатки, що брав на себе комітет, мусили бути покриті за рахунок продажу квитків на вистави. Першою постановкою гуртка стала комедія І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля». Режисером гуртка був М. Щербина (розшифрувати ініціали не вдалося), що прослужив на українській сцені понад 10 років (зокрема, свого часу був режисером трупи М. Старицького), після чого став урядником Сімферопольської контрольної палати [18, с. 219–220]. «Перший український народний спектакль» у Сімферополі відбувся 15 (2) лютого 1901 р.: ним стала комедія «Мартин Боруля», поставлена «гуртком аматорів сценічної штуки під управою д. Щербини» у Дворянському театрі. У відгуку, надрукованому в газеті «Крымский вестник», зазначалося, що постановка «була розіграна українцями так жваво, так весело, що від аматорів і ждати більшого не можна». Майже всі учасники колективу грали «як справжні актори» – особливо Слухаєвський (Мартин Боруля), Семенович-Ворожбит (Омелько), Щербина (Націєвський), Квітка (дружина Борулі), Українка (Марися), Нельговський (Протасій Пеньонжко). Успіх у виконанні серйозної п'єси було приписано

вмілому режисерству Щербини. Наприкінці спектаклю змішаний чоловічий і жіночий хор у кількості 35 осіб виконав декілька українських пісень – «Гандзя», «Кину кужіль на полицю» та ін. [50, с. 223–224].

Посилаючись на «Крымский вестник», краєзнавець Г. Рудницький зазначав, що на початку 1901 р. в Сімферополі склалася українська аматорська трупа під орудою землеміра Пшеборовського, яка поставила за мету зіграти «Мартина Борулю» І. Карпенка-Карого (прем'єра відбулася в лютому на сцені Дворянського театру) та підготувати літературно-музичний вечір до 40-ї річниці з дня смерті Шевченка, проте вже після перших проб колектив унаслідок непомірного честолюбства деяких учасників мало не розпався; зрештою, в ньому лишилися ті, хто любив не тільки сценічне мистецтво, а й усе рідне, прагнучи земляцького єднання. Поєднання фактів наводить на думку, що в повідомленнях про драмгуртки під керівництвом Щербини та Пшеборовського йдеться про один і той же гурток. Із жалем Рудницький відзначав неможливість подати докладнішу інформацію про кримських шанувальників української культури, додаючи, що взагалі наші уявлення про тогочасне українство Криму та його духовні пошуки «ще досить убогі і спрощені» [13].

У № 264 «Крымского вестника» за 1903 р. з'явилася нотатка про спектаклі в Севастополі українського драматичного товариства під керівництвом комедійного актора та режисера Степана Глазуценка (Глазунова), що був учнем Марка Кропивницького. На початку серпня 1903 р. після гастролей у Феодосії трупа Глазуценка виїхала до Керчі, а звідти

наприкінці серпня – до Новоросійська. Під криптонімом «С. П-ра» про трупу на шпальтах «Літературно-наукового вісника» неприхильно відгукнувся Симон Петлюра, побажавши, «щоб яким-будь робом вона розпалася», при цьому назвавши визначними рисами колективу «антихудожність виконання, безідейність п'єс, брак свідомості тієї культурно-просвітницької та виховної ваги, яку має театр взагалі, а український особливо» і звинувативши Глазуценка в тому, що він своєю діяльністю «тільки шкодить тій національній і просвітній справі, яку між іншим мусить виконувати наш театр» [17, с. 146].

У 1904 р. дописувач «Літературно-наукового вісника» під криптонімом «Л.М.» подав нотатку «Українські вистави в Севастополі», в якій розповів про гастролі трупи Глазуценка в серпні й вересні. Попри те, що трупа мала «гарних акторів з гарними голосами, великий хор і чудових танцюристів», її репертуар, за словами автора, був «нижче всякої критики»: за півтора місяця були поставлені лише 2–3 порядні п'єси, решта ж репертуару складалася з творів, про які можна було судити суто за назвами, – «Гаспид, або З-під вінця в труну», «Помста жидівки, або Чортове кубло», російські оперетки «Бедные овечки», «Гейша» та ін. З обуренням «Л.М.» відзначив той факт, що один з акторів трупи Глазуценка на прізвище Любимов у свій бенефіс в один вечір поставив «Назара Стодолю», де виконав головну роль, та «Бедные овечки», де зіграв «безсоромну» роль професора. У нотатці було наведено думки редакції часопису «Крымский вестник» (№ 264), які свідчили, з одного боку, про ознайомленість місцевих культурних кіл із тогочасною українською літературою, а

з другого – про «ту шкоду, яку роблять розвоєві українського театру трупи, подібні до Глазуненкової»: на українських п'єсах, які ставила трупа, глядачів практично не було, тож для підтримки матеріального становища «вчорашнім Гапкам і Горпинам» доводилося «перероблятися на гейш, справжніх японців і китайців легко і без великих дисонансів». Такі різкі зміни української драми на російську оперетку для оглядачів севастопольського часопису були свідченням того, що український театр «майже не має ніякого майбутнього і в більшій частині пережив сам себе», в тому числі й через те, що його література буцімто «дуже бідна і нічого оригінального собою не становить». «Не дивно, коли публіку скоро притомлюють українські п'єси, і вона з жадобою накидається через брак чогось ліпшого на оперетки «Бедные овечки», «Песни в лицах». Усе це для українських артистів – компроміси, на які вони повинні йти через смак глядачів і бідноту власної літератури. Очевидно, що люди на українські вистави не ходять, і вони (артисти. – А. Б.), хоч-не-хоч, повинні хапатися за оперетки, які вони так зневажали колись за розквіту українського театру», – писав «Крымский вестник». Наостанок «Л.М.» зазначив, що «до сих «разсуждений» нічого й додавати» [9, с. 61–62]. Припускаємо, що автором нотатки міг бути корабельний інженер, діяч української громади Севастополя початку ХХ ст. Левко Мацієвич, який був одним із режисерів місцевого аматорського українського драмгуртка.

У рідному Армянському Базарі (сучасний Армянськ) в 1906 р. «Гурток шанувальників драматичного мистецтва» та культурно-освітнє товариство заснував письменник, поет і драматург

Митрофан Король [5], біографія та діяльність якого мають стати предметом окремих досліджень.

У серпні 1907 р. в Керчі гастролювала трупа М. Ярошенка [20]. Тоді ж у Севастополі вистави давала трупа Глазуненка: зокрема, серед її репертуару була п'єса «Чаклунка» (або «Відьма»; ймовірно, переклад «Ді кішефмахерін» А. Гольдфадена). При цьому кореспонденти з подивом відзначали, що у п'єсі, сюжет якої діявся за часів Гетьманщини, «чаклунка» співала романси на голос «Не уходи, побудь со мною», «Я циганка молодая» та інших пісень популярної на початку ХХ ст. естрадної виконавиці Анастасії Вьяльцевої [1].

У середині серпня 1908 р. було анонсовано постановку «сенсаційних новинок» трупи Глазуненка в Сімферополі [21]. За півтора тижня дописувач «Ради» під криптонімом «С. Ж.» (ймовірно, С. Жук, ім'я не з'ясоване) зазначив, що вистави розпочалися п'єсою Т. Колісниченка «За волю і правду», після чого виставлялися «Вихрест, або В чаду кохання» А. Козич-Уманської, «Панна Штукарка» О. Володського, «Мазепа» (можливо, драма, складена С. Комишевацьким за поемою О. Пушкіна «Полтава»), «Смерть за честь, або З-під вінця в труну» П. Прохоровича та «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемівського; готувалися до вистави «Талан» М. Старицького, «Ревізор» і «Чаклунка». При цьому було зазначено, що до кожної вистави додавалися «українські співи» або «різнохарактерний дивертисмент». Групи, в якій «нема ні одного порядного актора», дописувач називав «глумом над українським театром», самому ж Глазуненкові закидав прагнення до виконання серйозних ролей при наявності

суто комічного амплу та неспроможності «обійтись без шаржу». «Артисти годять «гальорці», і вона галасує і плеще так, що поліції доводиться спиняти. В дивертисменті виходить який-небудь добродій в чумарці, з-під якої виглядає червона московська сорочка, і починає вигукувати яку-небудь московську пісню, або добродійка частує опереточним співом. Кінчаються всі вистави звичайно гопаком дуже до смаку «гальорці», – йшлося в репортажі [14]. Згодом той же дописувач подав ще один репортаж про трупу Глазуненка, де зазначалося, що в Сімферополі у серпні – вересні вона дала такі п'єси (деякі згадуються повторно): «Вій» і «Сорочинський ярмарок» (за мотивами М. Гоголя), «Ревізор» Гоголя в українському перекладі М. Комарова, «Дочь русского актёра» П. Григор'єва, «Циганка Аза», «Талан» і «Маруся Богуславка» М. Старицького, «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Тарас Бульба під Дубном» К. Ванченка-Писанецького, «Чаклунка», «Вихрест» і «Панна Штукарка». 26 серпня під час бенефісу М. Біляєвої виставлявся «Талан», де вона грала Лучицьку; публіки було чимало, акторці дарували квіти. Після п'єси було виконано Шевченків «Заповіт», під час якого публіка «сиділа собі любісінько, а на тих, що захотіли підвестися, гукала: «Сядьте, божевільні!». Після «Заповіту» заспівали «Ой летіла горлиця», а потім «вдарили» гопака: «гальорці» це припало до смаку, однак дехто з публіки, обурившись, залишив театр. 1 вересня після постановки «Ревізора», з якого артисти «утворили таке, що й сам Гоголь не впізнав би свого твору», «Заповіт» виконувався аж тричі, але цього разу обійшлося без гопака. Наступного дня під час бенефісу Глазуненка ставилися «Панна Штукарка» та

«Наталка Полтавка»: останньою виставою скінчилися гастролі трупи в Сімферополі, а 3 вересня розпочалися в Севастополі «Панною Штукаркою» [15]. Після цього трупа мала почати вистави 28 вересня у феодосійському театрі-цирку, де влітку грала українська трупа А. Манецького [22].

Наприкінці зими 1909 р. у Дворянському театрі Сімферополя розпочалися вистави трупи Глазуненка під керівництвом і режисурою В. Данченка. Було анонсовано такий репертуар: «Антось Дукат» П. Барвінського, «Не убий» Тогобочного, «Черниця» та «За рідний край» Л. Сабініна, «Уріель Акоста» К. Гуцкова [49]. Згодом було сповіщено, що Глазуненко до Великодня усунувся від будь-яких справ із трупою, передавши всі справи товариству під керівництвом Данченка [23].

У середині квітня 1909 р. в цирку Савускана у Феодосії розпочалися українські вистави напіваматорського сценічного товариства під керівництвом місцевого артиста В. Війченка: програма розпочалася оперою «Запорожець за Дунаєм» і водевілем «Бувальщина», потім було виставлено «Тараса Бульбу» та «Сватання на Гончарівці». Кореспонденти з прикрістю відзначали, що виконання трупи «не дуже великої вартості – беруть більше танцями та співами»; при цьому зазначалося, що місцева публіка любить українські спектаклі та цікавиться ними, проте, на жаль, справжні українські трупи рідко відвідують місто [51].

З 13 липня по 14 серпня 1909 р. у Феодосії мали розпочатися гастролі трупи М. Садовського, що прийняла до свого складу А. Володського [24]. Місячний термін оренди міського театру починався 10 липня, проте період довелося

зменшити через значні збитки: прибутки з вистав не покривали витрат на виплату оренди театру, утримання численного хору, оркестру тощо [26]. Згодом трупа виїхала з Криму, потім знов повернулася на півострів. 19 серпня в літньому театрі Сімферополя гастролі колективу розпочалися «Наталкою Полтавкою» з М. Садовським у ролі Виборного та «Вечорницями» [27]. Місцевий кореспондент зазначив, що Сімферополь уперше не лише привітав найкращу сучасну українську трупу, а й зустрів на вулицях афіші, друковані українською мовою (!). На першу виставу («Наталка Полтавка» та «Вечорниця») зібрався майже повний театр; аудиторія привітала Садовського рясними та тривалими оплесками. 20 серпня ставилася «Суєта», в якій Садовський виконав роль Івана Барильченка, 21 – «Катерина», 22 – «Гандзя», 24 – «Крути, та не перекручуй», 25 – «Чорноморці». Надалі були аносовані вистави «Сільська честь» і «Продана наречена». При цьому деяка частина публіки перший час шкодувала за грою Глазуненка, інші російською мовою висловлювали критичні зауваження на адресу мови акторів і самого твору, однак дехто з глядачів щиро зізнавався, що ще ніколи не бачив такої інтелігентної гри та художнього виконання. Загалом же було зазначено, що трупа «має правдивий художній успіх і непогані збори» [16]. На початку осені артист трупи Садовського І. Ковалевський у Сімферополі занедужав на тиф, залишившись у міській лікарні до видужання [33].

5 липня 1909 р. в Керчі розпочалися гастролі «товарищества русско-малорусских опереточно-драматических артистов» під керівництвом М. Альбіковського. В афішах, які друкувалися російською

мовою, зазначалося, що товариство приїжджає до міста лише на 6 вистав, а його репертуар складається з найновіших «боевых малорусских пьес» – «Панна Штукарка» (5 липня), «Вихрест», «За волю і правду», «Василина Броварівна» та «Пан Твардовський» (7 липня, драма Альбіковського «Чародій Твардовський» за оповіданням Ю. Крашевського); також мали бути дані два «ювілейні» спектаклі – «Мазепа» (8 липня, в пам'ять про «полтавську перемогу») й «Тарас Бульба» (на спомин Гоголя) [51]. Під час постановки «Панни Штукарки» найбільше оплесків збрала гра Решимова у ролі Валі, Війченка – в ролі Лободи, Альбіковського – в ролі Шеляга, Несмелова – в ролі Олексія, Рекала – в ролі городового; решта ж «вийшли досить блідими». Старанна, багата на ефекти постановка віршованої російськомовної п'єси «Пан Твардовський» не могла забарвити «дуже шаблонного змісту». Справив враження і спектакль «Мазепа»: головний герой у виконанні Несмелова вийшов «великим гетьманом з великими думами і замірами», гарно були відіграні ролі Кочубея (Війченка), закоханого в Мотрю козака Василя (Рекало) та самої Мотрі (Решимова) [25]. 4 серпня товариство впорядило спектакль пам'яті Шевченка: ставилася перша дія з «Назара Стодоли» та дві дії з «Невольника», перед тим було прочитано українською мовою реферат про життя Шевченка і значення його постаті для української літератури. 40% прибутків з вистави товариство планувало пожертвувати на спорудження пам'ятника Шевченкові в Києві, однак ця сума склала лише 2 рублі: глядачів було обмаль через бурю. Загалом же прибутки трупи Альбіковського в Керчі складали 80–100 рублів за виставу. В репертуарі

товариства, крім класичних «Наталки Полтавки», «Назара Стодолі» та «Глигата», були роками нещадно критиковане «Нещасне кохання» Л. Манька, «Алім – кримський розбійник» (вірогідно, за надрукованим у Феодосії у 1897 р. твором О. Козлова) і навіть «Синій птах» за твором М. Метерлінка [29].

На початку вересня 1909 р. було анонсовано виїзд з Києва до Севастополя трупи Т. Колісниченка [28]: при цьому зазначалося, що колектив залишили «майже всі кращі сили», які засновують інше артистичне товариство на чолі з Г. Затиркевич-Карпинською та Н. Лучинською; О. Луговий (Овруцький-Швабе) вступив до товариства артистів колишньої трупи Саксаганського [30]. 16 вересня трупа розпочала вистави у Севастополі п'єсою «Хмара» [32]. Склад колективу з зазначенням амплуа був такий: К. Огненко – резонер, Т. Колісниченко – герой-коханець, В. Яворський – другий коханець, Д. Шульгин – тенор, С. Коноплицький – комік-резонер, Т. Шлопак – 2-й резонер, К. Світлий – ліричний коханець, О. Чайка – простака, В. Нікітін – комік і головний диригент, А. Левицький – 2-й диригент, Л. Отоманська – драматичні ролі, С. Андреєва – 2-га артистка на драматичні ролі, С. Суходольська – співачка, М. Короленко – 2-га співачка й інженю, С. Подвисоцька – «старуха драматична», М. Насонова – 2-га «старуха», Гамов і Левін – баритони, Кошовий, Щербина, Ситниченко – другі ролі; мішаний хор – 25 осіб, власний оркестр – 14 осіб [31]. За місяць Колісниченко повідомив до міської управи Севастополя про тимчасове припинення спектаклів через погані збори та вивіз трупи до Одеси, попросивши не вважати це порушенням контракту [36].

28 вересня 1909 р. почала вистави в Керчі українська трупа Б. Оршанова [33]. Приблизно в той же час до Ялти вкотре прибула на гастролі трупа С. Глазуненка [34]: 9 жовтня у міському театрі відбулася постановка «Назара Стодолі», в якій взяли участь усі актори (сам Глазуненко виконував роль Гната). В театральному огляді місцевого часопису «Русская Ривьера» було констатовано, що постановка відомої п'єси незабутнього Шевченка відбулася з великим успіхом, і зазначено, що колектив Глазуненка може утворити в Ялті постійну українську трупу та поставити справу української сцени значно вище, ніж його ставлять «переважно кволі, провінційні професійні трупи, які іноді зазирають до нас». Проте трупа наразилася на певні труднощі: сумнозвучний керманіч міста Іван Думбадзе заборонив до вистави «Панну Штукарку» О. Володського [35].

У листопаді 1910 р. «Рада» повідомила, що за «октябрь» (з огляду на розбіжності в стилях могли матися на увазі жовтень і частина листопада) у Феодосії під керівництвом І. Дворниченка та за участю аматорів-українців відбулися постановки лише двох українських спектаклів – «Запорожець за Дунаєм» і «Наталка Полтавка»; наступні постановки було вирішено відкласти з огляду на очікування приїзду трупи О. Сулова [36], вихованця театральної школи Кропивницького.

7 травня 1911 р. в Судаку відбувся перший у містечку український спектакль: на дачі місцевого землевласника та винороба, завідувача Судацької фортеці Степана Романовського (помер у 1905 р.) аматорський колектив ставив п'єсу І. Карпенка-Карого «Розумний і дурень». Щира акторська гра вразила

глядачів. На спектаклі було зібрано 6 рублів на спорудження пам'ятника Тарасові Шевченку в Києві [38].

Дещо раніше повідомлялося, що частину літнього сезону в феодосійському театрі-цирку грала «труппа Яременка» [37] – можливо, внаслідок одруку було помилково вказано труппу М. Ярошенка. У травні 1911 р. керівник колективу придбав у Керчі дерев'яний літній театр і взявся до розширення будівлі [39]. Наступного місяця було сповіщено про погані збори труппи в Криму [40], а в липні – про її переїзд до Темрюка [41]. У березні труппа Ярошенка ставила у Євпаторії п'єсу Шевченка «Назар Стодоля» [52].

12 січня 1912 р. в народному домі Севастополя місцеві аматори виставляли «Наталку Полтавку»; при цьому місцевий кореспондент зазначав, що в місті чимало українців, але «до останнього часу вони не об'єдналися» – що звучить дещо дивно з огляду на наявну інформацію про згуртування української інтелігенції Севастополя з кінця ХІХ – початку ХХ ст. При цьому було додано, що в місті «дуже давно не ставили українських п'єс» [2].

На початку травня 1912 р. до Феодосії прибула труппа Д. Мікульського [42], а в середині вересня – труппа Червонецької і Костенка [43].

Наприкінці вересня 1912 р. стало відомо, що в Сімферополі виступає труппа Г. Каганця, яка мала пробути в місті майже до середини жовтня, після чого виїхати і повернутися в середині листопада з побільшеним оперетковим складом і виступати в театрі «Метрополь» [44], про який інформацію знайти не вдалося: таку назву мав готель у будинку № 8 по вул. Пушкіна (сучасний Будинок

офіцерів), при якому, можливо, й діяв однойменний театр.

15 грудня 1912 р. в ялтинському театрі Новикова п'єсою «Ой не ходи, Грицю» вистави розпочала труппа Г. Борченка у складі: артистки – Антименко, Волконська, Григор'єва, Дальська, Кочубей-Дзбановська, Коршуновська, Карпаровська, Кохана, Ковальська, Лебедева, Решимова, Соболева, Стройникова, Яковенко; артисти – Альбіковський, Борченко, Бондаренко, Бойко, Вчорашній, Васецький, Давиденко, Дерновський, Єфименко, Запольський, Карпуновський, Коханий, Ласкавий, Мірошниченко, Марченко, Науменко, Назаренко, Онищенко, Петренко, Токаренко, Тарасенко, Шкаренко, Щербина [45].

У січні 1913 р. в сімферопольській залі «Метрополь» розташувалася труппа «1-ше харківське об'єднане українське товариство», яке мало чималий успіх [46]. 1 листопада в міському театрі Ялти українська труппа Б. Оршанова і В. Данченка виставляла п'єси «Живі покійники» та «Царицині черевички»; одним із гостей вистави став останній бухарський емір Сеїд Алім-хан [4]. З 12 листопада у феодосійському цирку театрі Безкоровайного успішно виступала труппа П. Прохоровича, яка виставляла старі п'єси [47].

25 лютого 1914 р. в сімферопольському театрі «Метрополь» «труппа російсько-малоруських артистів» С. Глазуненка у повному складі давала п'ятиактну «Циганку Азу» за М. Старицьким (в анонсі вистави зазначалося, що вона міститиме понад 20 вокальних номерів), а наприкінці – одноактний «жарт» В. Товстоноса «День правди», який, до слова, у 1917 р. вийшов друком у Сімферополі. Наступного дня там само труппа давала

шестиактівку Т. Колісниченка «Ді сейдер нахт (Перевертень)» «з єврейського побуту», по закінченні якої лунали українські співи. У березні трупя скінчила вистави з матеріальним і художнім успіхом: з початку й до кінця сезону загальний прибуток становив «по 300 карбованців на круг». Того ж року Глазуненко мав відзначати 25-річний ювілей артистичної діяльності [48].

Підсумовуючи, можемо зазначити, що у тематичних дослідженнях нерідко можна натрапити на твердження про те, що для мешканців Криму ознайомлення з українським театральним мистецтвом почалося у 1870–1880 рр. завдяки представникам Театру Корифеїв – у першу чергу «батькові українського театру» М. Кропивницькому. Дехто з дослідників (як-от Г. Михайличенко) був схильний вважати, що з-поміж українського артистичного товариства представники Театру Корифеїв були «першими, хто проклав дорогу до Криму». Втім зібрані свого часу О. Нирком дані свідчать про те, що коріння українського театру на Кримському півострові сягає 1-ї половини ХІХ ст.: у 1842 р. антрепренер Д. Журахівський збудував у Севастополі перший в Криму стаціонарний міський театр і керував його пересувною «руско-малорусскою» трупю; у спектаклях за творами українських авторів («Наталка Полтавка» та «Москаль-чарівник» І. Котляревського тощо) у 1846 р. на сцені цього театру грав видатний актор М. Щепкін, який у 1863 р. останні дні свого життя провів у Ялті. У цьому ж місті перед візитами корифеїв українського театру до Криму у 1860–1870 рр. п'єси українських авторів ставили учасники місцевих гуртків художньої самодіяльності, підтримувані видатним

літературним і громадським діячем С. Руданським; згодом у творчому становленні кримським акторам-любителям допомагала М. Заньковецька.

Основним майданчиком у Криму для українських театральних колективів у 1870–1890 рр. став Дворянський театр Сімферополя, на сцені якого виступали трупи під керівництвом М. Кропивницького, М. Старицького, М. Садовського, П. Саксаганського: ці колективи гастролювали також у Севастополі, Керчі та Ялті. Постановки за кращими творами українських драматургів зазвичай мали успіх у місцевої публіки, перенасиченої дешевими низькопробними оперетками та спраглої за якісною акторською грою, а кримські часописи («Крымский вестник», «Севастопольский листок», «Крым», «Русская Ривьера» та ін.) охоче друкували схвальні відгуки на вистави, що відбулися, та рецензії на твори українських авторів, а також історичні огляди українського театру та біографічні довідки його діячів. Про діяльність українських театральних колективів у Криму також повідомляли періодичні видання, що виходили на території, підконтрольній на той час Австро-Угорській та Російській імперіям, – «Рада», «Літературно-науковий вісник» тощо, подаючи в тому числі репортажі кримських часописів. Утім відгуки як публіки, так і преси про гастролі українських театральних колективів у Криму нерідко були контроверсійними. На початку ХХ ст. ялтинські аматори («Товариство малоруських акторів» (1905–1918) під керівництвом П. Націлевича, «Ялтинське товариство малоросійських акторів-любителів» (1909–?) під керівництвом І. Панька та М. Альбіковського) активно використовували у своєму репертуарі п'єси

І. Карпенка-Карого та інші класичні твори; очевидно, що ця тенденція була притаманна й іншим кримським аматорським колективам. Зокрема, у 1901 р. першою виставою «Українського кружка аматорів сценічної штуки» в Сімферополі під керівництвом М. Щербини стала комедія І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля». У 1906 р. в Армянському Базарі (сучасний Армянськ) було засновано «Гурток шанувальників драматичного мистецтва» під керівництвом літератора М. Короля. Безумовно, в цей період український театр не міг пропонувати глядачам суто «ветош» (за визначенням Лесі Українки) і потребував оновлення не лише репертуару, а й режисерського та акторського складу: особливості актуальності це питання набуло з відходом у вічність видатних майстрів – М. Старицького (1904), І. Карпенка-Карого (1907), М. Кропивницького (1910). Втім нові постаті та віяння не завжди знаходили позитивний відгук. Зокрема, свого часу критики (Симон Петлюра, «Л.М.» (ймовірно, Л. Мацієвич)) неприхильно поставилися до учня М. Кропивницького Степана Глазуненка (С. Глазунова), що формував репертуар своєї трупи не лише з класичних українських творів, а й маловартісних банальних опереток: цей крок був продиктований потребою залучити широку глядацьку аудиторію для підтримки матеріального становища. Критиці піддавалася також гра акторів трупи, однак у 1909 р. її радо зустріли в Ялті. Крім широковідомих, у Криму гастролювали менш знані українські аматорські та професійні театральні колективи під керівництвом М. Ярошенка, А. Манецького, В. Данченка, Б. Оршанова, М. Альбіковського, Т. Колісниченка, Д. Мікульського, Червонецької

та Костенка, Г. Каганця, Г. Борченка, П. Прохоровича, місцевих культурних діячів В. Війченка, І. Дворниченка та ін. Відгуки на театральні постановки цих труп були різними – позитивними, нейтральними (суто інформативними) або негативними; нестабільною була ситуація і з касовими зборами. Остання відома нам згадка про українські театральні постановки в Криму датована 25 лютого 1914 р. З посиленням реакційних настроїв у Російській імперії та початком війни 1914 рік став несприятливим для української культури, яку було піддано черговим заборонам та репресіям. Втім беззаперечно можемо стверджувати, що понад сім десятиліть (1842–1914) на території Кримського півострова з різною періодичністю та інтенсивністю тривало українське театральне життя з усією притаманною йому специфікою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вигадки д. Глазуненка. *Рада*. 19 серпня 1907. № 236.
2. Всякі звістки. *Рада*. 21 січня 1912. № 6.
3. Геннадій Борисенко [псевдонім]. Українська мапа Криму: Театр Корифеїв у Сімферополі. *Крим.Реалії*. URL: <https://ua.krymr.com/a/26889603.html> (дата звернення: 05.08.2021).
4. Емір бухарський на українській виставі. *Рада*. 9 листопада 1913. № 246.
5. Зленко Г. Драматург з Вірменського базару. *Кримська світлиця*. 02.03.2001. № 23–24 (644–645).
6. Киричок П. М. Корифеї українського театру в Криму. *Меморіальний сайт пам'яті Петра Киричка*. URL: <https://petrokyrychok.wordpress.com/2015/03/31/корифеї-українського-театру-в-криму/> (дата звернення: 05.08.2021).
7. Киричок П. М., Киричок М. С. Минуле театрального Криму. *Меморіальний сайт пам'яті Петра Киричка*. URL: <https://>

- petrokyrychok.wordpress.com/2016/02/28/минуле-театрального-криму/ (дата звернення: 05.08.2021).
8. Комаров М. Ф. Українська драматургія: збірка бібліографічних знадобів до історії української драми і театру українського (1815–1906 рр.). Одеса: Друкарня Є. Фесенка, 1906. 231 с.
9. Л. М. Укр. вистави в Севастополі. *Літературно-Науковий Вістник*. Книжка 1. За січень 1904 року.
10. Леся Українка. Зібрання творів у 12 т. Т. 11. Київ: Наук. думка, 1978.
11. Нирко О. В Криму, на українській сцені. *Кримська світлиця*. 16.06.2000. № 47–48 (549–550).
12. Нирко О. В Криму, на українській сцені. На міцній підвалині. *Кримська світлиця*. 23.06.2000. № 49–50 (551–552).
13. Рудницький Г. З давніх публікацій про Т. Г. Шевченка. *Кримська світлиця*. 22.02.1997. № 9–10 (216–217).
14. С. Ж. Трупа С. Глазуненка. *Рада*. 25 серпня 1908. № 184.
15. С. Ж. Трупа С. Глазуненка. *Рада*. 9 вересня 1908. № 196.
16. С. Жук. Трупа М. Садовського в Сімферополі. *Рада*. 28 серпня 1909. № 184.
17. С. П-ра. Український театр на Чорномор'ї. *Літературно-Науковий Вістник*. Книжка XI. За падолист 1903 року.
18. Святковане пам'яті Кониського в Сімферополі. *Літературно-Науковий Вістник*. Книжка III. За март 1901 року.
19. Тарас Шевченко і Крим: Енциклопедичний довідник (упоряд. Г. А. Рудницький). Сімферополь: Таврія, 2001. 288 с.
20. Театр і музика. *Рада*. 10 липня 1907. № 155.
21. Театр і музика. *Рада*. 16 серпня 1908. № 178.
22. Театр і музика. *Рада*. 18 вересня 1908. № 203.
23. Театр і музика. *Рада*. 10 березня 1909. № 45.
24. Театр і музика. *Рада*. 8 липня 1909. № 143.
25. Театр і музика. *Рада*. 27 липня 1909. № 158.
26. Театр і музика. *Рада*. 6 серпня 1909. № 166.
27. Театр і музика. *Рада*. 13 серпня 1909. № 172.
28. Театр і музика. *Рада*. 2 вересня 1909. № 187.
29. Театр і музика. *Рада*. 4 вересня 1909. № 189.
30. Театр і музика. *Рада*. 11 вересня 1909. № 195.
31. Театр і музика. *Рада*. 14 вересня 1909. № 197.
32. Театр і музика. *Рада*. 15 вересня 1909. № 198.
33. Театр і музика. *Рада*. 5 жовтня 1909. № 213.
34. Театр і музика. *Рада*. 7 жовтня 1909. № 215.
35. Театр і музика. *Рада*. 20 жовтня 1909. № 225.
36. Театр і музика. *Рада*. 20 липня 1910. № 152.
37. Театр і музика. *Рада*. 4 травня 1911. № 89.
38. Театр і музика. *Рада*. 13 травня 1911. № 97.
39. Театр і музика. *Рада*. 16 травня 1911. № 99.
40. Театр і музика. *Рада*. 14 червня 1911. № 124.
41. Театр і музика. *Рада*. 18 липня 1911. № 150.
42. Театр і музика. *Рада*. 5 травня 1912. № 92.
43. Театр і музика. *Рада*. 26 вересня 1912. № 209.
44. Театр і музика. *Рада*. 29 вересня 1912. № 211.
45. Театр і музика. *Рада*. 19 грудня 1912. № 279.
46. Театр і музика. *Рада*. 28 січня 1913. № 12.
47. Театр і музика. *Рада*. 21 листопада 1913. № 256.
48. Театр і музика. *Рада*. 15 березня 1914. № 50.

49. Група С. Глазуненка. *Рада*. 3 березня 1909. № 39.

50. Українські вистави в Симферополі. *Літературно-Науковий Вістник*. Книжка III. За март 1901 року.

51. Українські вистави в Феодосії. *Рада*. 27 квітня 1909. № 83.

52. Шевченкові дні. Євпаторія. *Рада*. 16 березня 1911. № 50.

53. Шкода Н. А. Самодіяльні театральні гуртки Криму у другій половині XIX – на початку XX ст. *Наукові праці історичного факультету ЗДУ*. 2003. Вип. XVI.

REFERENCES

1. Artifices of Mr. Hlazunenکو. (August 19, 1907). *Rada*, (236). [in Ukr.]

2. All Sorts of News. (January 21, 1912). *Rada*, (6). [in Ukr.]

3. HENNADII BORYSENKO [pseudonym]. Ukrainian Map of Crimea: Theatre of Coryphei in Simferopol. [online] *Krym.Realiyi*. Available at: <https://ua.krymr.com/a/26889603.html> [Accessed 5 Aug 2021]. [in Ukr.]

4. Emir of Bukhara at the Ukrainian Performance. (November 9, 1913). *Rada*, (246). [in Ukr.]

5. ZLENKO, H. (2001) A Dramaturgist from the Armenian Bazaar. *Krymska Svitlytsia*, (23–24 / 644–645). [in Ukr.]

6. KYRYCHOK, P. Coryphei of the Ukrainian Theater in Crimea. [online] *The Website in Memory of Petro Kyrychok*. Available at: <https://petrokyrychok.wordpress.com/2015/03/31/корифеї-українського-театру-в-криму/> [Accessed 5 Aug 2021]. [in Ukr.]

7. KYRYCHOK, P., KYRYCHOK, M. The Past of the Theatrical Crimea. [online] *The Website in Memory of Petro Kyrychok*. Available at: <https://petrokyrychok.wordpress.com/2016/02/28/минуле-театрального-криму/> [Accessed 5 Aug 2021]. [in Ukr.]

8. KOMAROV, M. (1906). *Ukrainian Drama: Collection of Bibliographic Data on the History of Ukrainian Drama and Ukrainian Theater (1815–1906)*. Odesa: Ye. Fesenko Printing House, 275 p. [in Ukr.]

9. L. M. (1904). Ukrainian Performances in Sevastopol. *Literaturno-Naukovyi Vistnyk* (Literary and Academic Bulletin), (1). [in Ukr.]

10. LESIA UKRAINKA (1978). *Collected Works in 12 Vols. Vol. 11*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukr.]

11. NYRKO, O. (2000). In Crimea, on the Ukrainian Stage. *Krymska Svitlytsia*, (47–48 / 549–550). [in Ukr.]

12. NYRKO, O. (2000). In Crimea, on the Ukrainian Stage. On a Solid Foundation. *Krymska Svitlytsia*, (49–50 / 551–552). [in Ukr.]

13. RUDNYTSKYI, H. (1997). From Ancient Publications about Taras Shevchenko. *Krymska Svitlytsia*, (9–10 / 216–217). [in Ukr.]

14. S. Zh. (1908). Troupe of S. Hlazunenکو. *Rada*, (184). [in Ukr.]

15. S. Zh. (1908) Troupe of S. Hlazunenکو. *Rada*, (196). [in Ukr.]

16. ZHUK, S. (1909). Troupe of M. Sadovskiy in Simferopol. *Rada*, (184). [in Ukr.]

17. S. P-RA (1903). Ukrainian Theater on the Black Sea Coast. *Literaturno-Naukovyi Vistnyk* (Literary and Academic Bulletin), (XI). [in Ukr.]

18. Celebration of the Memory of Konyskyi in Simferopol. (March 1901). *Literaturno-Naukovyi Vistnyk* (Literary and Academic Bulletin). Book III. [in Ukr.]

19. RUDNYTSKYI, H., comp., (2001). *Taras Shevchenko and Crimea: Encyclopedic Reference Book*. Simferopol: Tavriia, 288 p. [in Ukr.]

20. Theater and Music. (July 10, 1907). *Rada*, (155). [in Ukr.]

21. Theater and Music. (August 16, 1908). *Rada*, (178). [in Ukr.]

22. Theater and Music. (September 18, 1908). *Rada*, (203). [in Ukr.]

23. Theater and Music. (March 10, 1909). *Rada*, (45). [in Ukr.]

24. Theater and Music. (July 8, 1909). *Rada*, (143). [in Ukr.]

25. Theater and Music. (July 27, 1909). *Rada*, (158). [in Ukr.]

26. Theater and Music. (August 6, 1909). *Rada*, (166). [in Ukr.]

27. Theater and Music. (August 13, 1909). *Rada*, (172). [in Ukr.]
28. Theater and Music. (September 2, 1909). *Rada*, (187). [in Ukr.]
29. Theater and Music. (September 4, 1909). *Rada*, (189). [in Ukr.]
30. Theater and Music. (September 11, 1909). *Rada*, (195). [in Ukr.]
31. Theater and Music. (September 14, 1909). *Rada*, (197). [in Ukr.]
32. Theater and Music. (September 15, 1909). *Rada*, (198). [in Ukr.]
33. Theater and Music. (October 5, 1909). *Rada*, (213). [in Ukr.]
34. Theater and Music. (October 7, 1909). *Rada*, (215). [in Ukr.]
35. Theater and Music. (October 20, 1909). *Rada*, (225). [in Ukr.]
36. Theater and Music. (July 20, 1910). *Rada*, (152). [in Ukr.]
37. Theater and Music. (May 4, 1911). *Rada*, (89). [in Ukr.]
38. Theater and Music. (May 13, 1911). *Rada*, (97). [in Ukr.]
39. Theater and Music. (May 16, 1911). *Rada*, (99). [in Ukr.]
40. Theater and Music. (June 14, 1911). *Rada*, (124). [in Ukr.]
41. Theater and Music. (July 18, 1911). *Rada*, (150). [in Ukr.]
42. Theater and Music. (May 5, 1912). *Rada*, (92). [in Ukr.]
43. Theater and Music. (September 26, 1912). *Rada*, (209). [in Ukr.]
44. Theater and Music. (September 29, 1912). *Rada*, (211). [in Ukr.]
45. Theater and Music. (December 19, 1912). *Rada*, (279). [in Ukr.]
46. Theater and Music. (January 28, 1913). *Rada*, (12). [in Ukr.]
47. Theater and Music. (November 21, 1913). *Rada*, (256). [in Ukr.]
48. Theater and Music. (March 15, 1914). *Rada*, (50). [in Ukr.]
49. Troupe of S. Hlazunenko. (March 3, 1909). *Rada*, (39). [in Ukr.]
50. Ukrainian Performances in Simferopol. (March 1901). *Literaturno-Naukovyi Vistnyk* (Literary and Academic Bulletin), Book III. [in Ukr.]
51. Ukrainian Performances in Feodosiia. (April 27, 1909). *Rada*, (83). [in Ukr.]
52. Shevchenko's Days. Yevpatoriia. (March 16, 1911). *Rada*, (50). [in Ukr.]
53. SHKODA, N. (2003). Amateur Theater Groups of Crimea in the Second Half of the 19th – Early 20th Century. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu ZDU* (Academic Works of the Historical Faculty of Zaporizhzhia State University), Vol. XVI. [in Ukr.]